

Artur Andrzejuk

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
Polski Uniwersytet na Obczyźnie w Londynie

Filozofowie i filozofia na Polskim Uniwersytecie na Obczyźnie (1939-2009)

Wstęp

Polski Uniwersytet na Obczyźnie (PUNO), działający w Londynie, jest instytucją bardzo zasłużoną dla emigracji polskiej nie tylko w Wielkiej Brytanii, lecz także poza jej granicami, co potwierdził w swym przemówieniu na siedemdziesięciolecie PUNO ostatni prezydent RP na Uchodźstwie, Ryszard Kaczorowski¹. W Kraju PUNO nie było szeroko znane. W okresie PRL-u oficjalnie nie mówiono o nim w ogóle, choć niektórzy krajowi naukowcy utrzymywali kontakty z pracownikami PUNO, a nawet uczestniczyli w jego działalności podczas pobytów w Londynie, jak np. Władysław Tatarkiewicz². Po upadku komunizmu unormowano prawnie stopnie naukowe (w 1997 roku), nadane przez PUNO przed 1990 rokiem, ale nie włączono go w polski system szkolnictwa wyższego, właściwie jeszcze utrudniając funkcjonowanie (po 1990 roku PUNO przestał być alternatywą dla uczelni „reżimowych”). Na przeszkodzie stoją: „kameralny rozmiar” tego Uniwersytetu, jego polski charakter (nie jest instytucją

¹ Przesłanie Prezydenta zostało opublikowane w okolicznościowej broszurze oraz jest dostępne na stronie internetowej: http://katedra.uksw.edu.pl/001wydarzenia/2009/anglia_2009/70_puno/prezydent.pdf (dostęp: 7 XI 2015).

² Píše o tym Wiesław Strzałkowski w swojej książce pt. *Ludzie i idee (wybór esejów)*, Londyn 1987.

obcą, więc jak z nim podpisać umowę o współpracy „międzynarodowej”?), a nawet formuła prawna (jest, jak wiele polskich organizacji w Zjednoczonym Królestwie, *charity* – organizacją dobroczynną³). W III RP dochodziło nawet do publiczno-prawnego kwestionowania stopni naukowych PUNO, nadanych po 1990 roku⁴.

W tej sytuacji warto krótko przedstawić dzieje tego „najmniejszego uniwersytetu świata”⁵. Powstał zaraz po przegranej kampanii wrześniowej, jeszcze w 1939 roku, jako Polski Uniwersytet za Granicą. Jego inicjatorem i pierwszym rektorem był wybitny historyk, profesor Oskar Halecki⁶. Uroczysta inauguracja działalności odbyła się w Bibliotece Polskiej w Paryżu 1 grudnia 1939 roku. Sama ta działalność nie trwała długo, gdyż została zawieszona wraz z klęską Francji na wiosnę 1940 roku. W Wielkiej Brytanii, jeszcze w czasie działań wojennych i zaraz po ich zakończeniu, utworzono szereg ośrodków kształcenia uniwersyteckiego dla Polaków – chodziło o umożliwienie zdobycia zawodów przez liczną grupę polskiego Wychodźstwa. Z czasem skomasowano to w Polish University College (PUC). Gdy Anglicy uznali pod koniec lat czterdziestych, że kto chciał, już zdobył wykształcenie i zawód, rozpoczęli stopniowe wygaszanie PUC; wówczas organizacje polskich naukowców działających na emigracji postanowiły reaktywować funkcjonowanie uniwersytetu (1949),

³ Podobnie zresztą jak Uniwersytet w Cambridge.

⁴ W lipcu 2013 roku sam komendant główny Policji, gen. Marek Działo-szyński, doniósł do Prokuratury, że prof. Zbigniew Judycki, badający m.in. historię formacji policyjnych w Polsce, posługuje się „nielegalnymi” tytułami naukowymi. W październiku tego roku prokurator sprawę umorzył, nie dopatrując się przestępstwa. Gazety jednak (np. „Rzeczpospolita”) pisały o Judyckim „profesor” w cudzysłowie.

⁵ Tak swego czasu „reklamował” się PUNO na swojej stronie internetowej: www.puno.edu.pl.

⁶ Szerzej o związkach Oskara Haleckiego z polskim ruchem naukowym na emigracji pisze D. Lipski, *Oskar Halecki i Polski Uniwersytet za Granicą*, w: M. Płotka, J. Pyłat, A. Andrzejuk (red.), *Filozofia na Polskim Uniwersytecie na Obczyźnie*, Warszawa-Londyn 2014, s. 55-62.

co usankcjonował prawnie prezydent na Uchodźstwie w 1952 roku. Uniwersytetowi postawiono zresztą inne cele niż miał je PUC lub polskie wydziały na uniwersytetach brytyjskich – celem pierwszorzędym miały być teraz studia nad kulturą polską, jej kultywowanie i upowszechnianie. Od tego momentu przez PUNO przewinęło się wielu wybitnych polskich uczonych, a rektorami byli m.in. prof. Tadeusz Brzeski, prof. Cezaria Baudoin de Courtenay Ehrenkreutz Jędrzejewiczowa, prof. Wojciech Falkowski i inni⁷.

Jeśli chodzi o filozofię, to PUNO⁸ nie stanowił ośrodka badań filozoficznych, ponieważ nie prowadzono tam specjalistycznych studiów filozoficznych. Zajęcia prowadzone przez filozofów były raczej „usługowe” wobec innych nauk i służyły pogłębieniu wiedzy ogólnej słuchaczy. Przewinęli się jednak przez PUNO wybitni filozofowie, reprezentujący różne dyscypliny filozoficzne, takie jak: 1) metafizyka (Augustyn Jakubisiak, Józef Bocheński, Adam Żółtowski, Marek Prokop); 2) logika, historia logiki (Czesław Lejewski, Bocheński); 3) filozofia polityczna, filozofia prawa (Jakubisiak, Bocheński, Tymon Terlecki, Eugeniusz Jarra); 4) estetyka, filozofia kultury (Terlecki,

⁷ Historię PUNO opracowała gruntownie Joanna Pyłat w książce: J. Pyłat, *PUNO. Polski Uniwersytet na Obczyźnie*, Pułtusk-Londyn 2010. Natomiast słownik biograficzny pracowników naukowych PUNO opracował i opublikował (wymieniany już w tym artykule) Zbigniew A. Judycki: Z.A. Judycki, *Polski Uniwersytet na Obczyźnie. Słownik pracowników naukowych*, Londyn 2008.

⁸ Filozofia na PUNO była już przedmiotem badań zespołowych. W 2014 ukazała się monografia pod takim tytułem, dedykowana zmarłemu w 2015 roku rektorowi Wojciechowi Falkowskiemu (por. przypis 6), stanowiąca realizację grantu ufundowanego przez Fundację Mateusza B. Grabowskiego, Fundację Veritas, Parafię św. Jana Ewangelisty w Londynie (Wimbledon Putney) oraz sam PUNO. Artykuł niniejszy bazuje na tej publikacji, szczególnie na artykułach autora: A. Andrzejuk, *Filozofowie wśród wykładowców PUNO (1939-2009)*, w: M. Płotka, J. Pyłat, A. Andrzejuk (red.), op. cit., s. 23-54; oraz A. Andrzejuk, *Filozofia na Polskim Uniwersytecie na Obczyźnie w latach 1939-2009*, w: M. Płotka, J. Pyłat, A. Andrzejuk (red.), op. cit., s. 227-235.

Jerzy Mirewicz, Hubert Kostrzański, Halina Taborska); 5) historia filozofii (Żółtowski, Bocheński, Jan Ostrowski-Naumoff, Prokop, Wiesław Strzałkowski); 6) teodycea, filozofia religii (Jakubisiak, Mirewicz); 7) etyka (Jakubisiak, Kostrzański); 8) epistemologia, filozofia nauki, metodologia filozofii (Jakubisiak, Irena Szumilewicz-Lachman, Ostrowski-Naumoff).

Celem artykułu jest krótkie scharakteryzowanie filozofii na Polskim Uniwersytecie na Obczyźnie, ukazane od strony dyscyplin filozoficznych, jakie uprawiali związani z PUNO filozofowie. Ramy czasowe obejmują siedemdziesięciolecie PUNO – od 1939 do 2009 roku.

1) Metafizyka

Najbardziej oryginalną metafizyką, jaka była nauczana na uniwersytecie emigracyjnym, była koncepcja ks. Augustyna Jakubisiaka⁹, którą wykladał na uniwersytecie paryskim w jedynym semestrze jego funkcjonowania. W swojej filozofii wyszedł od krytyki filozofii Kanta, którego teorii poznania zarzucał radykalne oderwanie przedmiotu od podmiotu, likwidujące samo poznanie. Jakubisiak uznał, że podstawą nowej koncepcji filozofii powinna być realistyczna logika i matematyka, dlatego nazywał ją „konkretyzmem” i głosił hasło „powrotu do konkretności”. Realizacja tego hasła ma polegać na unikaniu abstrakcji i idealizacji, zaś warunkiem jest zmiana sposobu definiowania pojęć,

⁹ Augustyn Jakubisiak (1884-1945) był kapłanem archidiecezji warszawskiej, studiował w Seminarium Duchownym w Warszawie, w Instytucie Katolickim w Paryżu, na Sorbonie i w Collège de France. Doktoryzował się w 1912 na podstawie rozprawy pt. *Principes de la morale d'après Auguste Cieszkowski*. Wykladał na Sorbonie od 1936 oraz na Polskim Uniwersytecie za Granicą (późniejsze PUNO). Zajmował się ontologią, etyką, epistemologią, teologią moralną oraz filozofią polityczną. Opublikował *Podstawy krytycyzmu* (1920), *Essais sur les limites de l'espace et du temps* (1927 – nagroda francuskiej Akademii Nauk Moralnych i Politycznych), *Sur la fondaments philosophique de communisme* (1932), *Od zakresu do treści* (1936), pośmiertnie zbiory odczytów (1946): *Nowe Przymierze. Z zagadnień etyki; Wytwać by zwyciężyć; Vers a la causalité individuelle*.

które powinno być „treściowe” a nie zakresowe. Skutkiem jest większe zwracanie uwagi na różnice, a nie podobieństwa między rzeczami. Jakubisiak miał w Paryżu grupę uczniów, którzy zebrali jego wykłady i starali się kontynuować jego nauczanie.

Od krytyki zwłaszcza neokantyzmu wychodził w swej filozofii również Adam Żółtowski¹⁰. Sam był zwolennikiem „zreformowanego” heglizmu w wersji Augusta Cieszkowskiego, którego poglądy dobrze znał i starał się upowszechniać. Za Cieszkowskim krytykował heglowską filozofię dziejów, zarzucając jej, że ma charakter zbyt teoretyczny, nie przejawia zainteresowań przyszłością oraz lekceważy rolę jednostek w rozwoju społeczeństw¹¹. W okresie dwudziestolecia Żółtowski polemizował ze Szkołą Lwowsko-Warszawską, m.in. z Janem Łukasiewiczem, broniąc rangi systemów metafizycznych i ich znaczenia w poznaniu.

¹⁰ Adam Żółtowski (1881-1959), ziemianin, profesor filozofii, heglista, polityk narodowy w II RP, był posłem na Sejm w latach 1928-1930 z listy Stronnictwa Narodowego. Filozofię studiował w Berlinie, Heidelbergu i Monachium, gdzie uzyskał doktorat na podstawie rozprawy pt. *Graf August Cieszkowski's „Philosophie der Tat”* (1904); habilitował się na UJ w 1910 roku. Pracował w MSZ (1918-1920); walczył w III Powstaniu Śląskim. W 1920 roku został kierownikiem Katedry Filozofii Nowożytnej Uniwersytetu Poznańskiego. W 1933 roku minister Jędrzejewicz skasował Katedrę Filozofii w Poznaniu – miała to być ukryta zemsta za podpisanie protestu w sprawie Brzeźcia. Profesorem filozofii na PUNO był w latach 1950-1959. Do śmierci prowadził Polski Ośrodek Naukowy, był wieloletnim prezesem Związku Profesorów i Docentów Polskich Szkół Akademickich (współzałożyciel PUNO) oraz prezesem PUC (Polish University College). Opublikował: *O podstawach filozofii Hegla* (1907); *Metoda Hegla i zasady filozofii spekulatywnej* (1910); *Filozofia Kanta. Jej dogmaty, złudzenia, zdobycze* (1923); *Descartes* (1937); *Germany, Russia and Central Europe* (1942); *Zarys historii filozofii* (1952).

¹¹ Ciekawie o tym pisze Michał Krajski, zob. M. Krajski, *Kartezjusz jako prekursor heglizmu w ujęciu Adama Żółtowskiego*, w: M. Płotka, J. Pyłat, A. Andrzejuk (red.), op. cit., s. 63-67.

Józef Bocheński¹² był związany z PUNO bardzo długo, ale dość luźno (bywał recenzentem, konsultantem). Sam dzielił swoją działalność naukową na cztery okresy: neotomistyczny (1934–1940), historyczno-logiczny (1945–1955), sowietologiczny (1955–1970) i systematyczno-analityczny (1970–1995). Z PUNO rozpoczął współpracę w okresie „sowietologicznym”, ale długo funkcjonowały jeszcze jego prace tomistyczne, np. broszura *ABC tomizmu*. Głosił tam wersję metafizyki tomistycznej, z jaką zapoznał się w czasie swoich studiów, a która w gruncie rzeczy była bardziej arystotelizmem niż tomizmem. Był to więc tzw. tomizm tradycyjny lub podręcznikowy, szybko odrzucony przez samych tomistów, nic więc dziwnego, że Bocheński nie kontynuował tych zainteresowań, choć niektóre prace z okresu tomistycznego, np. prace z etyki, cenił do końca życia (np. *De virtute militari. Zarys etyki wojskowej*)¹³.

Podobnie dość luźno związany był z PUNO Marek Prokop¹⁴ (poprzez Zakład Biografistyki Polonijnej), który tak jak Bocheński

¹² Józef M. Bocheński (1902- 1995), dominikanin, profesor (dziekan i rektor) uniwersytetu we Fryburgu Szwajcarskim. Studiował na Uniwersytecie Lwowskim, w Seminarium Duchownym w Poznaniu, na Uniwersytecie Fryburskim (gdzie uzyskał stopień doktora filozofii), *Angelicum* (gdzie uzyskał stopień doktora teologii), Uniwersytecie Jagiellońskim (gdzie zrobił habilitację). Specjalizował się w filozofii analitycznej, logice, historii filozofii (szczególnie współczesnej). Zorganizował „studia wschodnie” we Fryburgu. Był profesorem PUNO w latach 1954-1995. Jest jednym z najbardziej znanych i docenianych polskich filozofów XX wieku.

¹³ Szerzej na ten temat pisał Jerzy M. Niepsuj: J. Niepsuj, *Etyka wojskowa w ujęciu o. pplk. prof. Józefa Marii (Innocentego) Bocheńskiego OP*, w: M. Płotka, J. Pyłat, A. Andrzejuk (red.), op. cit., s. 89-112.

¹⁴ Marek Prokop, ur. w 1951 roku, historyk filozofii, bibliotekoznawca, arabista. Studiował historię filozofii w Akademii Teologii Katolickiej w Warszawie (1969-1974; uzyskał magisterium u prof. Mieczysława Gogacza). Doktoryzował się ze średniowiecznej filozofii arabskiej u prof. M.-T. d'Alveny na Uniwersytecie w Poitiers (1978). Kierował działem rękopisów Biblioteki Polskiej w Paryżu (1982-1991). Od 1995 roku był pracownikiem naukowym Zakładu Biografistyki Polonijnej PUNO.

był tomistą, ale reprezentował jego najnowszą wersję (tomizm egzystencjalny i konsekwentny)¹⁵. Sam zajmował się głównie wpływem filozofii arabskiej na kulturę średniowiecznej Europy, jednak w latach osiemdziesiątych XX wieku wydawał w Paryżu „Journal Philosophique”, w którym publikowano głównie prace tomistyczne, reprezentujące najnowsze interpretacje ujęć Akwinaty.

2) Logika

Najwybitniejszym logikiem czynnie działającym na PUNO był uczeń Łukasiewicza, Czesław Lejewski¹⁶. Interesował się logiką formalną, historią logiki, metafizyką i teorią języka. Kontynuował badania nad sformułowaną przez Stanisława Leśniewskiego tzw. logiką wolną i zaproponował własną wersję tej logiki. Była to próba stworzenia logiki uniwersalnej, obejmującej przedmioty nie istniejące, według aksjomatu Ex (x does non exist) - („Istnieje takie x , że x nie istnieje”)¹⁷. Zajmował się historią logiki – pisał o polskich logikach (Alfred Tarski, Chaim Perelman, Jerzy Gedymin, Jan Łukasiewicz, Kazimierz Twardowski, Emil Leon Post).

¹⁵ Ciekawie o tym pisze Jarosław Gałuszka: J. Gałuszka, *Filozoficzne wzorce Marka P. Prokopa i jego rozważania o ateizmie*, w: M. Płotka, J. Pyłat, A. Andrzejuk (red.), op. cit., s. 215-226.

¹⁶ Czesław Lejewski (1913-2001) był – jak się wydaje – najbardziej znanym na Wyspach Brytyjskich przedstawicielem szkoły Lwowsko-Warszawskiej. Filozofię studiował na UW (doktorat z filozofii uzyskał w 1939 roku) oraz w London University (dr. 1955). Aresztowany przez NKWD i zesłany na Syberię, trafił do Anglii z II Korpusem WP. Od 1956 roku wykładowca (profesor, kierownik katedry) filozofii na Uniwersytecie w Manchester. W pracy *Logic and Existence* (1954–1955) zaproponował wersję „logiki wolnej” (sformułowaną przez Stanisława Leśniewskiego).

¹⁷ Szerzej o tym pisze Mariusz Grygianiec: M. Grygianiec, *Ontologia reistyczna Czesława Lejewskiego*, w: M. Płotka, J. Pyłat, A. Andrzejuk (red.), op. cit., s. 193-207.

3) Filozofia polityczna

Filozofia polityczna była siłą rzeczy bardzo popularna na emigracji – tematy politologiczne były często podejmowane przez filozofów, historyków, socjologów i przedstawicieli innych nauk, niekiedy nawet dość odległych od politologii. Swoistą, wersję mesjanizmu polskiego głosił Augustyn Jakubisiak, widzący w Polakach „naturalne” predyspozycje do uprawiania „konkretyzmu”. Wiązał to z praktycystycznym nachyleniem filozofii polskiej i widział w rodakach „apostołów konkretyzmu” w świecie. Dość podobne poglądy wyrażał Adam Żółtowski, który przewidywał dla Polaków szczególną rolę do odegrania w dziejach świata, w czym kontynuował linię Augusta Cieszkowskiego.

Bardzo ciekawe poglądy politologiczne i historiozoficzne formułował Tymon Terlecki¹⁸. Nie uważał się za filozofa, lecz za krytyka i teatrologa. Zajmował się jednak filozoficznymi podstawami kultury, analizą polityki oraz relacji między państwami i narodami, w czym był zwolennikiem chrześcijańskiego personalizmu – stał na stanowisku obrony wartości uniwersalnych, powołując się m.in. na Norwida i Brzozowskiego¹⁹. Za Joachimem Lelewelem głosił pogląd o „młodszości” kultury polskiej względem Zachodu. Widział w tym nie tylko wady („zapóźnienie”), lecz także wiele zalet, wynikających

¹⁸ Tymon Terlecki (1905-2000), używał pseudonimów: Benvenuto, A. Janowski, J. Rogowski. Historyk, humanista, krytyk, tłumacz, historiozof, teatrolog. Studiował historię i filologię na Uniwersytecie Jana Kazimierza, gdzie w 1932 roku uzyskał doktorat. Przed wybuchem wojny był animatorem życia kulturalnego w Warszawie. Podczas II wojny światowej był współzałożycielem i redaktorem „Polski Walczącej”. Z PUNO związany od 1939 roku (od 1968 roku profesor). Był ponadto profesorem historii literatury polskiej i teatrologii na Uniwersytecie w Chicago (1964-1972).

¹⁹ Zob. K. Dybciak, *Filozofowanie Tymona Terleckiego – między personalizmem a hermeneutyką*, w: M. Płotka, J. Pyłat, A. Andrzejuk (red.), op. cit., s. 127-137. Na temat historiozofii i politologii Terleckiego zob. I. Andrzejuk, *Filozofia w myśli historycznej i politycznej Tymona Terleckiego*, w: M. Płotka, J. Pyłat, A. Andrzejuk (red.), op. cit., s. 139-147.

z pewnych charakterystycznych cech polskiej umysłowości. Polacy bowiem nie przyjmowali bezkrytycznie kultury zachodniej (poza pewnymi wyjątkami), lecz ją swoiście oczyszczali ze zbędnych naleciałości i wzbogacali o ważne elementy swej własnej kultury, np. tolerancję. Taką „oczyszczoną i wzbogaconą” chrześcijańską kulturę zachodnią Polacy przechowywali także w czasach, gdy Zachód od niej odchodził. Dawało to szansę samemu Zachodowi na odzyskanie swoich własnych korzeni, przechowanych w kulturze polskiej. W małej książeczce *Polska a Zachód* z 1947²⁰ roku pisał, że stosunek Polaków do Zachodu jest swoiście ambiwalentny: z jednej strony pragniemy należeć do rodziny narodów kultury łacińskiej i katolickiej, z drugiej zaś – musimy bronić się przed ekspansją państw zachodnich, czyli zarówno przed próbą zawładnięcia duchem i kulturą polską, jak i spauperyzowania nas, potraktowania jak kolonii, terenu eksploatacji ekonomicznej czy gospodarczej. Terlecki już w wydarzeniach związanych z chrztem Mieszka dostrzega opisaną prawidłowość: oto Mieszko przyjmuje chrzest w obediencji rzymskiej, szukając sojuszników na południu Europy, a broniąc się przed żywiołem niemieckim, który – pod pretekstem właśnie chrystianizacji – dążył do przesunięcia swego terytorium na wschód. „W ten sposób – pisze Terlecki – pierwszy gest sprzeciwu, przeciwstawienia się Zachodowi, był aktem potwierdzającym jego ducha prawdziwego”²¹, a „kto walczy o Polskę, walczy o Zachód”²².

Wiele ważnych ujęć politologicznych sformułował Józef Bocheński. W okresie „tomistycznym” swojej twórczości pisał dużo o patriotyzmie i nacjonalizmie polskim, widząc w nim także teoretyczną wyjątkowość filozofii i kultury polskiej (np. według niego pojęcie ojczyzny najpełniej i najwłaściwiej opisane jest w literaturze polskiej). Uważał, że specyfikę naszą jako ojczyzny, narodu i państwa stanowi rola

²⁰ T. Terlecki, *Polska a Zachód. Próba syntezy*, Londyn 1947.

²¹ *Ibidem*, s. 8.

²² *Ibidem*, s. 48.

„przedmurza chrześcijaństwa”²³. Swoistą kontynuacją tych poglądów stały się po wojnie studia sowietologiczne. W ich ramach Bocheński wskazywał na liczne analogie między religią i kultem religijnym a praktyczną realizacją „dyktatury proletariatu” w Sowietach oraz państwach im podległych. Niezależnie od tego Bocheński krytykował także „teorię” Marksa i Lenina:

Marksizm-leninizm jest prawdopodobnie najbogatszym zbiorem zabobonów, jaki kiedykolwiek utworzono. Jego wyznawcy są typową sektą z typowym guru. Ich poglądy, a mianowicie marksizm, zawierają między innymi tak zwany naukowy światopogląd, materializm dialektyczny, scjentyzm, historiozofię, ekonomizm, zabobonną teorię klas, wiarę w postęp, aby tylko te guśla wymienić (...). Można bez przesady powiedzieć, że od wielu wieków nie znano takiego poniżenia myśli ludzkiej jak to, którego doznała pod rządami marksizmu²⁴.

Jeszcze inny aspekt miały poglądy politologiczne Eugeniusza Jarra²⁵, wybitnego teoretyka prawa, który uważał, że prawo naturalne jest psychicznie doświadczalne, co stawia go wśród przedstawicieli tzw. epistemologicznej teorii prawa naturalnego. Dla Jarra prawo naturalne to „głos sprawiedliwości”, odczytywany w psychicznym wnętrzu człowieka. Ponieważ jest to zjawisko powszechne, dlatego tak odczytane prawo naturalne stanowi idealny wzór dla prawa pozytywnego. Eugeniusz Jarra uważał, że władze ustawodawcze powinny się kierować w stanowieniu prawa owym „głosem sprawiedliwości”, a nawet uczynić go istotnym elementem polityki państwa prawa.

²³ Szerzej na ten temat: J. Grzybowski, *Ojczyzna i naród w myśli J. M. Bocheńskiego – Polaka i emigranta*, w: M. Płotka, J. Pyłat, A. Andrzejuk (red.), op. cit., s. 113-126.

²⁴ J. Bocheński, *Sto zabobonów. Krótki filozoficzny słownik zabobonów*, Paryż 1987, s. 64.

²⁵ Eugeniusz Jarra (1881-1973), historyk filozofii prawa, do 1939 r. pracował na Uniwersytecie Warszawskim, a następnie na Polskim Uniwersytecie za Granicą we Francji i Polskim Uniwersytecie na Obczyźnie w Anglii. Szerzej na temat jego poglądów: M. Płotka, *Eugeniusz Jarra o polskiej myśli politycznej*, w: M. Płotka, J. Pyłat, A. Andrzejuk (red.), op. cit., s. 69-76.

4) Estetyka

Różne elementy estetyki pojawiały się w ujęciach należących także do innych dziedzin, np. w teatrologii Tymona Terleckiego i w pisarstwie Jerzego Mirewicza. Estetykiem *par excellence* na PUNO jest Halina Taborska²⁶ (od 2011 roku – rektor PUNO), która od lat osiemdziesiątych XX wieku zajmuje się estetyką przestrzeni publicznej, szczególnie wielkich miast i metropolii. Należała do prekursorskiej w Anglii grupy inicjującej zainteresowanie sztuką przestrzeni publicznej. W Polsce była inicjatorką tej specjalizacji, publikując w 1996 podręcznik pt. *Współczesna sztuka publiczna*. Według Taborskiej podstawowym wyróżnikiem sztuki publicznej jest jej usytuowanie i przeznaczenie dla przestrzeni publicznej. Taborska, porównując sztukę publiczną do sztuki tworzonej dla galerii, muzeów itp., pisze, że rozszerza się tutaj „tradycyjny trójkąt artysta – dzieło – odbiorca”²⁷,

²⁶ Halina Taborska (ur. 1933), filozof (estetyk) i historyk sztuki. Studiowała polonistykę (1951-1955) i filozofię (1957-1959) na UW, uzyskała doktorat 1962 roku (u profesora Władysława Tatarkiewicza). Habilitowała się w 1999 roku na PUNO. Wykładała estetykę, historię sztuki i filozofię języka w Anglii, Polsce i na świecie. Główne publikacje: *Monuments of Fighting Warsaw* (1995); *Współczesna sztuka publiczna. Dzieła i problemy* (1996); *Pamięć miast: publiczna sztuka upamiętniająca Berlina i Warszawy* (1997); *Current Issues in Public Art* (1998); *Contemporary Public Art and Architecture* (1999); *Nowy Londyn – miasto i jego sztuka publiczna* (2004). Szerzej na temat Haliny Taborskiej: J. Pyłat, *Prof. Halina Taborska – filozof, estetyk, rektor PUNO*, w: M. Płotka, J. Pyłat, A. Andrzejuk (red.), op. cit., s. 209-213.

²⁷ H. Taborska, *Współczesna sztuka publiczna: dzieła i problemy*, Warszawa 1996, s. 8. Korzystam z omówienia poglądów Haliny Taborskiej dokonanego przez Martynę Fołtę w artykule: M. Fołta, *Street art a estetyka miejskich przestrzeni publicznych*, „Przestrzeń Społeczna/Social Space” 2014 nr 2, dostępny na: <http://socialspacejournal.eu/8%20numer/Martyna%20Fo%C5%82ta%20-%20Street%20art%20a%20estetyka%20miejskich%20przestrzeni%20publicznych.pdf> (dostęp: 7 XI 2015).

ponieważ dochodzą jeszcze właściciele, użytkownicy, administratorzy, inwestorzy, a czasem także wykonawcy i producenci. Sztuka publiczna wytwarza w obrębie miasta specjalne miejsca dla zaspokajania

potrzeb mieszkańców i przyjezdnych, pragnących odpoczynku od zgiełku, monotonii [i] brzydoty miejskiego środowiska, poszukujących rozmaitych doznań estetycznych, których sztuka publiczna dostarcza dzięki swym walorom formalnym, powinowactwu z dekoracją, a także dzięki temu, że może być nośnikiem treści uniwersalnych²⁸.

Szczególnie interesuje Taborską regeneracja lub rewitalizacja zespołów architektoniczno-urbanistycznych, które zmieniają swoje przeznaczenie. Opisanym przez nią przykładem jest londyński Docklands – zespół portowo-przeładunkowy na Tamizie, który po zaprzestaniu pełnienia funkcji portowych i magazynowych został przekształcony na potrzeby mieszkalne, biurowe, handlowe – zbudowano tam nawet lotnisko, które jest jedynym londyńskim portem lotniczym znajdującym się w obrębie miasta²⁹. W ostatnim czasie Taborska zajmuje się sztuką kommemoratywną (upamiętniającą) i jej urbanistycznym usytuowaniem, szczególnie w odniesieniu do pomników, poświęconych cywilnym ofiarom II wojny światowej. Według Taborskiej, sztuka publiczna wspiera tym samym „pamięć miast, pamięć narodową lub określoną wizję państwowości”³⁰.

5) Historia filozofii

Historia filozofii była najpowszechniej wykładana na PUNO. Zajmowało się nią bardzo wielu filozofów związanych z uniwersytetem, np. Józef Bocheński był historykiem logiki i filozofii współczesnej (w obydwu dokonał trwałych ustaleń). Na PUNO historię filozofii

²⁸ H. Taborska, *Współczesna sztuka publiczna i nie-miejsca Warszawy – z Europą w tle*, „Kultura Współczesna”, 2005 nr 4, s. 14.

²⁹ Idem, *Nowy Londyn – miasto i jego sztuka publiczna*, London 2004.

³⁰ Idem, *Współczesna sztuka publiczna i nie-miejsca Warszawy – z Europą w tle*, op. cit., s. 14.

wykładali Jan Ostrowski-Naumoff³¹, Irena Szumilewicz-Lachman, Wiesław Strzałkowski³². Warto może tylko zauważyć, że wszyscy historycy filozofii na PUNO byli przede wszystkim filozofami, a nie np. historykami lub filologami. Oznacza to, że nie było na uniwersytecie wątpliwości, że historia filozofii jest przede wszystkim dyscypliną filozoficzną, a nie wyłącznie historyczną. Prawdopodobnie najdłużej i najmocniej związany z filozofią na PUNO był Wiesław Strzałkowski, wykładający zresztą głównie historię filozofii. W swoich pracach badał dzieje filozofii polskiej i starał się wskazywać na jej specyfikę. Uważał, że w systemach wielkich myślicieli można dostrzec próby jednoczenia myślenia i działania, np. u Platona. Według Strzałkowskiego jedność myślenia i działania stanowi szczególną cechę filozofii polskiej, przejawia się ona w praktycyzmie oraz „tonie moralnym” rozważań³³. Dostrzegalne to jest przede wszystkim u następujących filozofów polskich: Paweł Włodkowic, Jan Ostroróg, Andrzej Frycz Modrzewski, Piotr Skarga, Sebastian Petrycy z Pilzna, Stanisław Konarski, Hugo Kołłątaj, Stanisław Staszic, Józef Maria Hoene-Wroński, August Cieszkowski, Aleksander Świętochowski, Julian Ochorowicz, Stanisław Brzozowski, Augustyn Jakubisiak, Jan

³¹ O jego ujęciu dziejów filozofii współczesnej w Polsce pisze Marcin Andrusieczko: M. Andrusieczko, *Jan Ostrowski-Naumoff o filozofii współczesnej*, w: M. Płotka, J. Pyłat, A. Andrzejuk (red.), op. cit., s. 77-80.

³² Wiesław Strzałkowski (1909-1988), filozof, poeta i polityk. Studiował prawo (1929-1934) i filozofię (1934-1937) na UW oraz na Sorbonie (1937-1938). Doktorat z psychologii uzyskał w Oksfordzie (1943-1947), habilitował się na PUNO (1962). W habilitacji tej uczestniczył w Londynie prof. Władysław Tatarkiewicz. Podczas wojny Strzałkowski był m.in. sekretarzem gen W. Sikorskiego (1939-1940). Na PUNO wykładał historię filozofii i psychologię. W latach 1965-1967 wykładał także w USA. Napisał: *Współczesne kierunki psychologiczne* (1952); *The Active Character of Thinking* (1982); *Science in Polish Positivism* (1983); *Władysław Tatarkiewicz jako historyk kultury* (1987); *Ludzie i idee. Wybór esejsów* (1987); *Podstawy filozofii Descartesa* (1988).

³³ Szerzej na ten temat: M. Zembrzuski, *O związku myślenia i działania – Wiesław Strzałkowski jako historyk filozofii*, w: M. Płotka, J. Pyłat, A. Andrzejuk (red.), op. cit., s. 149-161.

Paweł II. Filozofia, która uwzględniła jedność myślenia i działania, pozwala według Strzałkowskiego poznać prawdę o działaniu ludzi i społeczeństw, a ta prawda z kolei umożliwi ludziom zbudowanie lepszych stosunków międzyludzkich i międzynarodowych.

6) Teodycea i filozofia religii

Filozofia religii była reprezentowana przede wszystkim przez duchownych, którzy wykładali na PUNO. Było ich wielu: Augustyn Jakubiśiak, Jerzy Mirewicz, Józef Grochot, Hubert Kostrzański, Józef Gula, Władysław Wyszowadzki. Chciałbym zwrócić uwagę na ujęcia Jerzego Mirewicza³⁴, który oprócz pracy na PUNO był aktywnym duszpasterzem emigracji i jej swoistym „sumieniem”³⁵. Interesowała go filozofia Boga i filozofia człowieka. Relację człowiek-Bóg uważał za podstawową dla człowieka i z jej punktu widzenia analizował moralność

³⁴ Jerzy Mirewicz (1909-1996), jezuita, właściwie Bronisław Wójcik. Studia filozoficzne odbył w Val-Prè-Le Puy (1931-1934) oraz na KUL (gdzie w 1938 roku uzyskał stopień doktora teologii). Był żołnierzem AK, uczestniczył w Powstaniu Warszawskim. Po wojnie wykładał na KUL (1946-1958) i był duszpasterzem akademickim. W latach 1975-1993 był wykładowcą PUNO. Interesował się filozofią Boga, religii, teorią kultury. Napisał: *Słowa o Bogu i człowieku* (1963); *Słowo które nie przemija* (1963); *Wierność lasce* (1965); *Czytając Ewangelię* (1966); *Mity współczesne* (1968); *Prorok i tancerka* (1971); *Na marginesie Biblii* (1972); *Myśli nieśmiałe* (1973); *Emigracyjne sprawy i spory* (1975); *Zapomniani współtwórcy Europy* (1976); *Trzy minuty filozofii* (1978); *Człowiek — miasto oblężone* (1979); *Życie wewnętrzne emigracji* (1979); *Spotkania i dialogi* (1980); *Współtwórcy i wychowawcy Europy* (1983); *Nad rzekami Babilonu* (1985); *Obrońcy Europy* (1985); *Słudzy Europy* (1985); *Klio — Muza płacząca* (1986); *Obrońcy i Słudzy Europy* (1987); *Polskie lamentacje* (1987); *Marnotrawni synowie Europy* (1987); *Emigracja* (1989).

³⁵ Tak nazwał o. Mirewicza prezydent Ryszard Kaczorowski. Szerzej o poglądach o. Jerzego Mirewicza na świętość pisze Anna Kazimierczak-Kucharska: A. Kazimierczak-Kucharska, *Koncepcja świętości w filozofii ks. Jerzego Mirewicza*, w: M. Płotka, J. Pyłat, A. Andrzejuk (red.), op. cit., s. 175-181.

indywidualną, historię, politykę, kulturę. Swoje analizy historyczne, społeczne i polityczne opierał na czterech tezach: 1) związek pomiędzy prawdą o Bogu a prawdą o człowieku stanowi podstawowy wyznacznik tożsamości człowieka; 2) ma to podstawowe znaczenie dla człowieka; 3) objawienie chrześcijańskie jest podstawowym czynnikiem kształtującym kulturę europejską; 4) kontekst społeczno-kulturalno-historyczny ma wpływ na postrzeganie Boga.

7) Etyka

Etyka, podobnie jak historia filozofii, była przedmiotem zainteresowania większości filozofów. Pisał o niej Jakubisiak, Jarra, Bocheński, Terlecki, Mirewicz, Kostrzański, Gula i inni. Warto zwrócić uwagę na nauczanie Józefa Guli, skupiające się wokół polskiej etyki narodowej. Uważał on, że nasz narodowy „nacionalizm” pozbawiony jest negatywnych cech, z którymi zwykle nacjonalizm jest kojarzony, Polacy potrafili bowiem „zdystansować się od narodowego egoizmu, który wyróżnia zalety i osiągnięcia swojego narodu i ignoruje jego wady, żądając praw do specjalnych przywilejów i głosząc nietolerancję i nienawiść wobec innych”³⁶. Wynikało to – zdaniem Guli – w dużej mierze z faktu, że w polskiej tradycji filozoficznej (według Floriana Znanieckiego, Jana Stanisława Bystronia, Stanisława Ossowskiego) „nacja jest społecznością kulturową a nie polityczną”³⁷. Dowodem na to jest przetrwanie kultury i narodowości polskiej w okresie zaborów, gdy okazało się, że „kultura narodowościowa jest dużo mocniejszym i bardziej wiążącym ludzi elementem, niż państwo i rząd”³⁸. W swoich

³⁶ J. Pyłat, *Wpływ koncepcji filozoficznych i postaw życiowych ks. Jerzego Mirewicza (TJ) i ks. Józefa Guli (TChr) na kształt i charakter środowisk polskich w Londynie*, w: M. Płotka, J. Pyłat, A. Andrzejuk (red.), op. cit., s. 171. Cytat pochodzi z J. Gula, *The Roman Catholic Church in the History of the Polish Exiled Community in Great Britain*, London 2012, s. 42 (tłumaczenie autorki artykułu).

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*.

rozważaniach często powoływał się na przemyslenia ks. kardynała Stefana Wyszyńskiego, że w wydaniu polskim kultura ta „była produktem materialnego i duchowego rozwoju narodu” i wobec tego mniej związków wykazywała z państwem i rządami³⁹.

8) Epistemologia, filozofia nauki, metodologia filozofii

Tematy metafizyczne podejmowało wielu filozofów z PUNO, np. A. Jakubisiak, Irena Szumilewicz-Lachman, J. Ostrowski-Naumoff. Metodologiem *par excellence* była Irena Szumilewicz-Lachman⁴⁰. Interesowała się teorią nauki, którą traktowała jako wartość autoteliczną (samą w sobie). Cel uprawiania nauki ma być według niej: spójny, możliwy do osiągnięcia, bezstronny, dający wskazówki jak wybrać najlepszą teorię do opisania danego zjawiska i zawierający ideę prawdy. Przy czym prawda ta jest rozumiana za Tarskim jako wynik wnioskowania przy poprawności przesłanek i rozumowań. Z tym wiązała się koncepcja odpowiedzialności moralnej uczonego. Powołując się na Michała Atiyaha i inspirując się poglądami uczonych, skupionych wokół ruchu na rzecz nierozprzestrzeniania broni

³⁹ *Ibidem*, s. 43.

⁴⁰ Irena Szumilewicz-Lachman (1912-2002), filozof, chemik, fizyk, metodolog. Przed wybuchem wojny ukończyła studia chemiczne na UW. Na początku wojny straciła męża, zamordowanego przez Sowietów, a sama została wywieziona (z noworodkiem przy piersi) na Ural (1940-1946). Po powrocie zrobiła doktorat z problematyki metodologii fizyki i filozofii (1959) oraz habilitowała się (1963). Była profesorem w Katedrze Filozofii Uniwersytetu Gdańskiego (1959-1968), usunięta w wyniku wydarzeń marcowych pozostawała bez pracy i dopiero po paru latach dostała posadę w Instytucie Filozofii PAN (1975-1979). Od 1979 roku przebywała na emigracji w Londynie – profesorem PUNO była od chwili przyjazdu do Anglii aż do śmierci. Opublikowała cztery książki: *Teoria śmierci cieplnej wszechświata* (1961); *O kierunku upływu czasu* (1964); *Poincaré* (1978); *Zygmunt Zawirski, his live and work* (1994). Trudno w tym miejscu nie zwrócić uwagi na losy pewnej części Żydów polskich w XX wieku: Irena Szumilewicz-Lachman była prześladowana przez sowieckich komunistów za to, że była Polką, a przez polskich komunistów – za to, że była Żydówką.

masowej zagłady, I. Szumilewicz-Lachman sformułowała sześć zasad odpowiedzialności moralnej uczonego⁴¹:

1. uczoney ponosi odpowiedzialność za konsekwencje swojej twórczej działalności;

2. uczoney lepiej niż polityk rozumie techniczne problemy, a zatem ponosi większą odpowiedzialność;

3. uczoney może udzielać pomocy oraz technicznych wskazówek przy rozwiązywaniu problemów, które pojawiają się wraz z odkryciami;

4. uczoney powinien uprzedzać o przyszłych niebezpieczeństwach, które mogą zaistnieć w związku z dzisiejszymi odkryciami;

5. uczeni tworzą międzynarodowe bractwo ponad naturalnymi granicami, a zatem znajdują się w dogodnej sytuacji, aby oceniać w sposób globalny interesy ludzkości;

6. istnieje potrzeba zapobieżenia powszechnej niechęci w stosunku do nauki. Własny interes wymaga od uczonych, aby byli w pełni zaangażowani w publiczne dyskusje i aby nie widziano w nich „wrogów ludu”⁴².

⁴¹ Sympatycznie i interesująco o życiu i poglądach prof. Ireny Szumilewicz-Lachman pisze jej wnuczka, Ewa Szumilewicz; zob. E. Szumilewicz, *Irena Szumilewicz-Lachman – postać i myśl*, w: M. Płotka, J. Pyłat, A. Andrzejuk (red.), op. cit., s. 183-192. Cytowana lista pochodzi ze s. 186-187 tego artykułu, a jej źródłem jest praca I. Szumilewicz-Lachman, *Czy nauka straciła swoją niewinność*, w: *Pisma Filozoficzne*, Tom LXXV (Między Przyrodzawstwem, Matematyką a Humanistyką), Wydawnictwo Naukowe Instytutu Filozofii, Poznań 2000, s. 231.

⁴² Ewa Szumilewicz w tym kontekście wspomina o przyjaźni, jaka łączyła Irenę Szumilewicz-Lachman i jej męża prof. Feliksa Lachmana z laureatem Pokojowej Nagrody Nobla w 1995 roku, prof. Józefem Rotblatem. Józef Rotblat, polski fizyk i radiobiolog pochodzenia żydowskiego, był współtwórcą bomby atomowej, a potem współzałożycielem i liderem pacyfistycznego ruchu naukowców Pugwash, głoszącego słynny manifest antywojenny Bertranda Russella (pod którym podpisał się też Albert Einstein). Ewa Szumilewicz wspomina, że mimo przyjaźni Lachmanowie niezupełnie zgadzali się z poglądami politycznymi Rotblata i zapewne chodzi tu o jego złudzenia co do dobrej woli Związku Sowieckiego w związku

Zakończenie

Jak już zaznaczono we wstępie, PUNO nie był ośrodkiem specjalistycznych studiów filozoficznych⁴³, a jego specyficzna sytuacja i wynikająca z niej organizacja powodują, że trudno mówić o czymś takim jak „filozofia na PUNO” podobnej do „filozofii na ATK” czy „filozofii na PAT”. Jednak nie można też powiedzieć, że czegoś takiego jak „filozofia na PUNO” nie było. Sam PUNO bowiem był (i jest) klasycznym *universitas magistrorum et scholarium*, rozsiانym po różnych krajach, a nawet kontynentach. Profesorami PUNO (poza pewnymi wyjątkami) byli zazwyczaj naukowcy związani także z innymi instytucjami naukowymi, którzy wnosili do niego to, czym się zajmowali, to, co reprezentowali, całą swoją działalność i osobowość. Ewentualnie możemy mówić o różnym stopniu związania i identyfikacji z emigracyjną uczelnią, ale szczególnie to drugie stanowi sprawę bardzo subiektywną i indywidualną, a przez to niepoddającą się łatwo porządkującym kwalifikacjom.

Przeglądając twórczość naukowców związanych w jakiś sposób z PUNO trudno jednak oprzeć się wrażeniu, że realizuje się w niej cel, do którego uczelnia ta została powołana: przechowywanie, rozwijanie

z polityką tzw. odprężenia. Można to zrozumieć, ponieważ Rotblatowi udało się wyjechać z Warszawy tuż przed wybuchem wojny, którą spędził w Anglii pracując naukowo (na potrzeby armii) i osobiście nie zetknął się ani z niemieckim faszyzmem, ani z sowieckim komunizmem. Sam Rotblat jako motyw swoich działań, jak podaje Ewa Szumilewicz, przywoływał sentencję George’a Santayany: „Ci, którzy nie pamiętają przeszłości, są skazani na jej powtórzenie”.

⁴³ Miało to jeszcze i inny skutek: ciekawe poglądy filozoficzne znajdujemy w pracach uczonych, którzy za filozofów się nie uważali. Reprezentatywny jest dla tej grupy z pewnością Tymon Terlecki, ale warto też zwrócić uwagę na socjologów z PUNO, którzy nawet odegrali pewną rolę w polityce światowej, jak np. dr Jerzy Zubrzycki – „ojciec” australijskiej polityki wielokulturowości. Na ciekawą w tym aspekcie postać zwrócił uwagę Arkady Rzegocki: A. Rzegocki, *Realistyczny idealista. Rzecz o Zdzisławie Stahlu*, w: M. Płotka, J. Pyłat, A. Andrzejuk (red.), op. cit., s. 81-88.

i upowszechnianie kultury polskiej. W odniesieniu do filozofii – jak się wydaje – na PUNO ujawniała się postulowana przez jednego z jego profesorów, Wiesława Strzałkowskiego, specyfika filozofii polskiej. Otóż bez wątpienia pierwszą charakterystyczną cechą filozofii na PUNO było jej praktyczne nachylenie, przy czym chodzi tu o filozofię praktyczną w arystotelesowskim sensie, jako etykę i politykę, rozumianą jako filozofia społeczna. To praktyczne nastawienie filozofii na PUNO połączone było organicznie z przekonaniem, że ów praktycyzm stanowi charakterystyczne znamię filozofii polskiej. Filozofowie na PUNO uprawiali filozofię polską, nawet gdy była to historia filozofii, filozofia nauki, logika, estetyka czy metafizyka. Przejawiało się to na dwa sposoby: pierwszy, niejako immanentny, polegał na podkreślaniu owego praktycznego charakteru filozofii polskiej, drugi, swoiście zewnętrzny – na nawiązaniach do polskiego dorobku filozoficznego w różnych dziedzinach filozofii. Podkreślić należy, że wymienione tendencje znajdujemy w pracach publikowanych zarówno w języku polskim, jak i po angielsku.

Można więc zaryzykować hipotezę, że na Polskim Uniwersytecie na Obczyźnie uprawiano filozofię w sposób charakterystycznie polski, na który – zgodnie z propozycją Wiesława Strzałkowskiego – składał się konkretyzm w filozofii bytu, praktycyzm w etyce i filozofii politycznej oraz moralizm we wszystkich podejmowanych zagadnieniach „okołofilozoficznych”.

